

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN PSİKANALİZ VE DİN BAĞLAMINDA S. FREUD'UN "TOTEM VE TABU" ADLI ESERİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Mustafa KOÇ*

GİRİŞ

Her bilim dalının mutlaka kurucu metinleri vardır. Bilim dallarının konuları ve problemleri büyük ölçüde bu kurucu metinler sayesinde şekillenmektedir. Din Psikolojisi biliminin de 'Psikanaliz ve Din' bağlamında, kurucu metinleri arasında değerlendirilmesi gereken eserlerden biri Freud, 'un, antropoloji, etnoloji, dinler tarihi, ve sosyoloji muhtevelik psikolojik bir karaktere sahip olan "Totem ve Tabu" adlı eseridir.

Sigmund Freud (1856-1939)¹, kurucusu olduğu psikanaliz ekolü ve kaleme aldığı temel eserleriyle, çağdaş düşünceyi derinden etkilemiş bir bilim adamı ve psikiyatrdır. O,

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kocmustafa@mynet.com

¹ Sigmund Freud (1856-1938): Avustralyalı bir psikiyatrdır. Önce nöroloji uzmanı sıfatıyla, insanın sinir sistemi üzerinde anatomik çalışmalarda bulunmuş olup, kokainin ağır kesici özelliğini keşfetmiştir. 1885 yılında Paris'te ünlü bir Fransız nörolog olan Charcot'un hipnotizmle ilgili derslerini takip etmiş olup, bu aşamadan sonra psikopatoloji alanına yönelmiştir. Tekrar Viyana'ya döndüğünde ise psikiyatrdır Joseph Breuer'le çalışmaya başlamıştır. Freud, nevrozların her türlü örgenel zedelenmeden ayrı olduğunu kabul ederek, bu ruhsal şoku bilinç düzeyine çıkarabilmek için "serbest çağrışım" yöntemini kullanmıştır. Bu anlamdaki çalışmalarına ilk olarak kendini inceleyerek başlamış ve 'Ben, İçben, Üstben' gibi insanın ruhsal yapısının katmanlarını birbirinden ayırarak "haz ve gerçeklik ilkeleri"ni tespit etmiştir. "Rüyaların çözümlenmesinde simgelerin rolü üzerinde duran Freud, sansür, geriye itme, libido, transfer ve özellikle de bilinç dışı kavramlarıyla psikanaliz adıyla bilinen bir psikoloji metodunun temellerini" atmakla yeni bir psikoloji ekolü kurmuştur. Çocuğun psikolojik yaşamının erişkin yaşamını kökten etkilediğini savunan Freud, çocukluk dönemindeki yaşam izlerinin bilinç dışına yerleştiğini ve bireyin bundan sonraki hayatını etkilediğini ifade etmiştir. O'nun görüşlerinde, insana ait cinsellik ve saldırganlık olmak üzere iki temel güdü vardır. Freud, 1936 yılında 80 yaşındayken Goethe armağanını kazanmıştır. 1938 yılında İngiltere'ye yerleşmiş olup; kendine ve ekolüne yönelik bir çok tartışmaları arkasında bırakarak 1938 yılında Londra'da ölmüştür. " (Bkz. Gürün, A. O. . Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul-(tarihsiz), sh. 52-55); S. Freud ve görüşleri hakkında daha geniş bilgi edinmek için aşağıda ismi verilen diğer eserlerine bkz; Rüyalar Bilimi; Günlük Yaşamın Psikopatolojisi; Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme; Psikanalize Giriş; Beş Psikanaliz; Psikanaliz Tekniğı; Ketleme, Hastalık Belirtisi ve Bunalım; Metapsikoloji; Espri Sözcüğü ve Bilinçaltıyla Olan İlişkileri; Uygar-

"Totem ve Tabu" adlı, incelemeye çalışacağımız bu ünlü eserinde, psikanaliz ekolünü, sosyal bilimler kapsamına girebilecek sosyoloji, antropoloji ve etnoloji gibi bilim dallarıyla ilişkilendirmektedir. Freud burada, günümüzdeki nevrozlu hastalarla, ilkel insanlar arasında abartılmış denebilecek bir analogi kurmaktadır. Buna rağmen bu eser, psikanaliz ekolünün temel yaklaşımlarının sentezinin yapıldığı güzel bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Bu eseri meydana getiren dört bölüm, Freud'un, kolektif psikolojinin henüz karanlık olan bazı fenomenlerine, psikanalize ait görüş ve verileri uygulamak amacıyla yaptığı ilk girişimidir. Böyle bir amaçla yazılan bu eserin, bir yandan, aynı konuya analitik psikoloji varsayımı ve metotlarını kullanmak isteyen W. Wundt'un büyük eserine; diğer yandan tam tersi olarak, bireysel psikolojiyi, kolektif psikolojiden alınma verilerle açıklamaya çalışan Zürih psikanalitik ekolünün bu çalışmalarına karşı kaleme alındığını görmekteyiz. Bu sebeple Freud'un bu eserinin çıkış noktasını bu iki ayrı yöndeki çalışmalar oluşturmaktadır.

Totem ve Tabu, uzman olmayan bir okuyucu kitlesine hitap etmekle birlikte, yine psikanalizle az çok ilgilenen okuyucularca da tam olarak anlaşılıp değerlendirilebilecek bir eserdir. Aynı zamanda bu eserin, -önsözünde de belirtildiği gibi-, etnologlar, lingüistler, folkloristler, vb. ile, psikanalistler arasında bir iletişim sağlama amacını gütmekte olduğu görülmektedir.

Bu eserin başlığına konu olan iki kavram; 'totem ve tabu', farklı tarzda ele alınıp işlenmiştir. Freud, burada tabu problemini, kendi fikirleri doğrultusunda aşağı yukarı kesin bir çözüme kavuşturmuştur; ancak, totemizm için aynı şey söylenemez. Bu konuda Onun, amaçladığı çözümün yalnızca, psikanalizin günümüzdeki verilerinin doğrular ve destekler görüldüğü çözümden ibaret olduğunu görmekteyiz. Elde edilen sonuçlar arasında kesinlik derecesi açısından böyle bir fark bulunmasının nedeni ise, tabunun, günümüzde modern toplumlarda da hâlâ, varlığını sürdürmüş olmasıdır. Freud'a göre, negatif bir anlam taşımasına ve tamamen farklı konularla ilgili olmasına rağmen tabu, psikolojik bakımdan, her türlü bilinçli motivasyonu bir yana iterek, hükmünü sırf zorbacı bir tarzda yürütmeye çalıştığı için Kant'ın kategorik emrine benzemektedir. Totemizm ise tersine, bizim bugünkü anladığımız biçimde bir kavram değildir. Totemizm bu eserde, uzun zamandan beri kaybolmuş ve yerini yeni dinsel ve sosyal şekillere bırakmış; modern ve uygar kavimlerin din, ahlak ve adetlerinde bazı belirsiz izlerine rastlanan, ve hâlâ onu muhafaza edenlerde bile derin değişikliklere uğramış bulunan bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Freud bu eserinde, totemizmin ilkel anlamını, çocuksu izlerden, kalıntılardan ve özellikle de Onun, kendi dönemindeki çocukların gelişme seyri içinde kendini ortaya koyduğu şekillerden çıkarmaya çalışmaktadır. Esere konu olan totemle tabu arasında var olan sıkı ilişkiler, totemizmin ilkel kaynağı bağlamında sonuçta yanlış çıkacak olsa bile, görünüşe göre bu varsayıma yeni temeller de sağlamaktadır. Sonuç itibarıyla bu eser, muhtevası her zaman tartışmaya açık olsa bile, kaybolmuş bulunan ve zihinlerde yeniden canlandırılması çok güç olan bir realiteyi daha net bir biçimde kavramamıza belli ölçülerde yardım etmektedir.²

.....
İktaki Huzursuzluk; Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası; Benlik ve İlkel Benlik; Hayatım ve Psikanaliz; Toplu Yapıtlar; Kitle Psikolojisi; Amatör Psikanalizi; Freudyen Psikolojiye Giriş (A Primer of Freudian Psychology) - Calvin S. Hall

² Bkz. Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu (Totem and Taboo)*, 1913. (Çeviren: K. Sahir SEL), Sosyal Yayınlar, 2. Baskı, İstanbul-1996, sh. 7-9

I. ESERİN MUHTEVÂ ANALİZİ

A. ENSEST KORKUSUNUN BİREYDE MEYDANA GETİRDİĞİ PSİKOLOJİK GERGİNLİK

Freud, "Totem ve Tabu"³ adlı bu eserin ilk bölümüne, kurmuş olduğu kendi Psikanalizinde "ensest tabusu"⁴ olarak bilinen ensest korkusunun birey üzerindeki etkilerinden bahsederek giriş yapmaktadır.⁵ Bu bağlamda Freud; insana ait ortak psikolojik gerçekliklerin açıklanması için, ilkel insanların psikik hayatının, modern insanın öz gelişmesinin iyi korunmuş olan eski bir aşamasını oluşturmakta olduğu kanıtlanırsa, bu psikik hayatın modern insan için özel bir önemini olacağını vurgulamakta ve bu kanıtlamanın yapılmış olduğunu varsayarak hareket etmektedir. Bu taktirde, etnolojinin bilgileriyle oluşan 'ilkel kavimlerin psikolojisi' ile psikanaliz araştırmaları sonucu ortaya çıkan 'nevrozlar psikolojisi' arasında bir karşılaştırma yapmanın, insana ait bir çok ortak çizgilerin bulunmasında ve her iki alanda da önceden bilinmekte olan bazı olayların yeni bir gözlem altında daha iyi görülmesinde önemli bir aşama olduğunu ifade etmektedir. Freud, bu karşılaştırmanın yapılması için çalışmalarında, modern insanın en vahşi ve geri olarak tanımladığı ilkel kabileleri seçtiğini söylemektedir. Bu örneği ise, Avustralya'nın ilkel yerlileri oluşturmaktadır.

Freud'a göre, bu ilkel insanlarda üstün varlıklara tapınma şeklinde bir dinin izlerine kesinlikle rastlanmamaktadır. Ancak, modern insanın cinsel ahlak konusundaki kısıtlamaları kadar olmasa da, bunların yakın akrabalar arasında cinsel ilişkilere karşı şiddetle bir yasak koyduklarını ve sosyal organizasyonlarını da bu tutum eksenli oluşturduklarını ifade etmektedir. O, Avustralya yerlilerinde, kendilerinde olmayan bütün dinsel ve toplumsal kurumların yerini totemizmin⁶ aldığını söylemektedir. O'na göre, toteme mensubiyet, gerek ana

³ Makalenin hazırlanışında, temel alınan eserin kimlik bilgileri bu dipnotta verilmektedir. Eserin muhteva analizi zaten makalemizin ana konusunu oluşturduğu için dipnotta bu konuyla ilgili bir şey söylenmesi gereksizdir; ancak çeviriyle ilgili belki birkaç söz söylenebilir. Eserin bu çevirisi, İngilizcesiyle karşılaştırıldığında mütercimim, asıl metne sadık kalma kaygısından olmuş olacak ki, çeviri metinlerinde devrik cümlelerin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak eserin S. Sel tarafından yapılan bu çevirisi, anlamın orijinaline uygunluğu açısından oldukça başarılı bir çeviridir, denilebilir. [Totem ve Tabu, Orijinal Adı: *Totem and Taboo* (1913), Sigmund Freud, (Çeviren: K. Sahir SEL), Sosyal Yayınlar, 2. Baskı, İstanbul-1996, 223 sh.]

⁴ ensest tabusu (incest taboo): Bir kültürde, yakın akraba olarak tanımlanan insanlar arasındaki cinsel ilişki yasağı. Bu yasağı açıklamak için bazıları genetik, bazıları sosyolojik, bazıları da psikanalitik olmak üzere çeşitli teoriler ortaya atmıştır. Örneğin biyolojik yaklaşım bu tabunun, uyumsuz, hastaçıklı genlerin toplumda çoğalmasını, yani türsel yozlaşmayı önlemeyi hedeflediğini savunmaktadır. Sosyolojik yaklaşıma göre ensest, çocuğu hazır olmadığı bir çağda bir erişkin statüsüne sokarak sosyalleşme sürecinde sapma yaratmaktadır. Ayrıca erişkinin ebeveynlik statüsünde yapısal olan toplumsal gücü kendi amaçları için kötüye kullanması ve ensestin aile içindeki otorite ilişkilerinde çarpıklığa yol açması söz konusudur. Son olarak, örneğin Freud'a göre ensest tabusu, köken olarak ilk babanın katline karşı bir tepkidir, yani babalarını katlederek ailedeki kadınlara el koyan erkeklerin, aynı şeyin bir gün kendi başlarına da geleceği korkusuyla koydukları bir yasaktır. [Bkz. BUDAK, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2000, sh. 264; Ayrıca krş. a. g. e. , ensest, ensest bağları, ensest engeli, ensest fantazisi md. ; Erkuş, Adnan, Psikoloji Terimleri Sözlüğü, Doruk Yayınları, 2. Baskı, Ankara-(tarihsiz), ensest md. ; Bunlara ilaveten ensest ilişkisiyle ilgili Türkiye'de yapılan bir çalışmaya da bakılabilir: TUNCA, Zeliha, "Baba-Kız Ensest: Çok Yönlü Bir Sorun ve Terapötik Yaklaşım", Psikoloji Dergisi, Ankara-1988, C. IV, S. 22, sh. 31-36

⁵ Bkz. Freud, Totem ve Tabu, sh. 11-34

⁶ Totemizm (totemizm): Doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan totemlere dayalı bir tür dini inanç. Bu inanca göre insanlar, inandıkları totemle aynı kökten gelmektedirler ve örneğin kabile üyeleri ile inandıkları totem hayvanı birbirleriyle akrabadırlar; totem (totem): Antropolojide, ilkel kabilenin, kabile atası olarak değerlendirdiği ve doğaüstü güçler atfettiği, kabileyi koruduğuna inandığı kutsal bir hayvan, bitki, sembol, nesne veya doğa olayı.

gerekse baba tarafından gelecek kuşaklara miras olarak geçmektedir. O, Avustralya yerlilerindeki bu durumu, kabile bağlılığı ve kan akrabalığının da ötesinde bir psikolojik inanç olarak değerlendirmektedir.⁷

Daha sonra Freud, totem sisteminin psikanalizi ilgilendiren özelliğini şöyle ifade etmektedir: Tek ve aynı bir totem grubunun üyeleri, aralarında cinsel ilişkide bulunamaz ve dolayısıyla birbirleriyle evlenemezler.⁸ Bu anlamda dış evlilik⁹in, totem sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Freud, eserinin devamında, bu yasağın anlamlarını, bazı örnek olay ve gözlemlerle anlatmaya çalıştıktan sonra, ilkel insanların bu katı kuraldan dolayı son derece belirgin bir ensest korkusu içinde yaşadıklarını ve bu sebeple ensest tarzı ilişkilere karşı oldukça duyarlı olduklarını ifade etmektedir.

Avustralya yerlilerinin kullandıkları dilin, sözü edilen totem inancıyla paralel bir özellik taşıdığını ifade eden Freud, bu insanların karşılıklı olarak kullandıkları akrabalık adları (baba, anne, kardeş vb.) bugün kullandığımız gibi mutlaka bir kan akrabalığını göstermediğini ilave etmektedir.

Ensest korkusuyla ilgili olan birinci bölümde Freud, son olarak şu tespitlerde bulunmaktadı: Ensest korkusu esas itibarıyla çocukluğa ait bir özellik olup, nevrozların psişik hayatı hakkında bilinenlerle şaşılacak derecede bir paralellik göstermektedir. Psikanaliz verilerine göre küçük oğlan çocuğunun, cinsel seçiminin yöneldiği ilk nesne ensest karakterli olup iğrençtir; çünkü bu objeyi, onun annesi veya kız kardeşi temsil etmektedir. Bir nevrozluda da, psişik çocukluğa ait kalıntılar mevcuttur. çünkü o, ya psiko-seksüel şartlarını aşacak gücü kendinde bulamamakta, yada mevcut hale geri dönmektedir. Bu sebeple, libido'nun¹⁰ ensest karakterli saplantıları, nevrozlunun bilinç dışı psişik hayatında sürekli önemli bir rol oynamaktadır. Konuya psikanalizin¹¹ bu görüşleriyle yaklaşıldığında,

.....
Totem olarak kabul edilen şeyi öldürmek, yok etmek, yemek, onunla cinsel ilişki kurmak genellikle yasaktır. Freud, totemi ilk baba; ihlalini ensest; yasağı ise ensest yasağı olarak yorumlamıştır. Freud'a göre, totemizmin kökeninde ilk babanın öldürülmesi ve daha sonra onu öldüren oğullarının kendilerini de aynı akıbetten korumak için baba katlini yasaklaması yatmaktadır. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 764; Ayrıca, "totem" hakkında bkz. Sharpe, Eric, J. , Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram, (Çev. Ahmet Güç), Arasta Yayınları, Bursa-2000, totem md. , sh. 92)

⁷ Freud, totem ve tabu ile ilgili bilim çevrelerinde bir çok çalışmalar yapıldığını, kendisinin ise bu eserde, daha çok J. G. Frazer (1910)'in dört ciltlik "Totemism and Exogamy": (Totemism and Exogamy: A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society, London, 1935) adlı eseri ile Andrew Lang (1905)'in "The Secret of the Totem" adlı eserinden yararlandığını ifade etmektedir. " Bkz. Freud, Totem ve Tabu, sh. 14

⁸ Bkz. Freud, Totem ve Tabu, sh. 15

⁹ Dış evlilik (exogamy): Kendi sınıf, klan, kabile v. b. dışından birisiyle evlenmeyi gerektiren evlilik kuralı. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 208; Ayrıca krş. a. g. e. , iç evlilik md.)

¹⁰ Libido (libido): Psikanaliz ekolde, kaynağını id'den alan psişik bir enerjidir. Freud'un ilk eserlerinde, cinsel ağırlıklı bir anlam yüklenmesine karşılık, daha sonraki eserlerinde içgüdü teorisinde yaptığı değişikliklere paralel olarak, her türlü psişik enerjiyi ihtiva eden ve hem yaşam (eros) hem de ölüm (tantos) içgüdülerini kapsayan bir psikanaliz kavramı olarak kullanılmıştır. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 490)

¹¹ Psikanaliz (psychoanalysis): 1.)Bir insan gelişimi ve davranışı teorisi. Başlangıçta Freud tarafından ortaya atılan psikanalitik teorinin daha sonra farklı birçok versiyonunun ortaya çıkması olmasına rağmen, hepsinin ortak noktası kişiliğe, kişiliğin gelişimine ve davranışlara dinamik bir bakış açısından bakmalarıdır. Hepsinde de çocukluk döneminin ve bu dönemde yaşanan deneyimler ile bilinçdışı etkenlerinin, hem kişiliğin hem de patolojinin gelişmesinde belirleyici bir rol oynadığını savunur. Buna karşılık çocuk cinselliğinin önemi, Oedipus kompleksi, içgüdüsel yaşam, tekrarlama zorlanması, haz ve gerçeklik ilkelerinin işleyişi, yüceltme, saldırganlık, vb. konularda Freud ile onu izleyenler arasında ciddi görüş ayrılıkları vardır. 2.) İlk tanımda verilen teoriye dayalı bir psikoterapi tekniği. Bu teknik de temel özellikleri açısından birçok ortak noktayı paylaşır, ancak ayrıntılardaki farklılıklara bağlı olarak teknik de değişir. Örneğin bazıları bilinçdışı dinamiklerini gözlemeyi öne çıkarırken, bazıları da dışardan gözlene-

.....

ilkel kavimlerin ensest konusundaki korkuları ve buna karşı tedbir amaçlı uygulamalarını anlamlandırmak mümkün olmaktadır.¹²

B. TABU VE BİREYİN TABUYA KARŞI SAHİP OLDUĞU AMBİVALENT DUYGULARAR

Freud, eserinin ikinci bölümünde ise, tabu¹³ ve iki karşıt değerli (ambivalent) duyguların¹⁴ özellikleri hakkında bilgiler vermektedir. O'na göre, tabunun birbirine karşıt olan iki anlamı vardır. Birincisi; kutsal anlamı, ikincisi; tehlikeli ve yasak anlamıdır. Buradan hareketle Freud, insanların "kutsal korku" dediği şeyin tabu olduğunu iddia etmektedir. Eserin bu bölümündeki ilerleyen sayfalarında ise, tabu yasaklarının özelliklerine değinerek¹⁵ tabu kelimesinin onun savunduğu sistemde, insanlar için anlaşılabilir bir psikik hayat olayları bütününe ifade ettiğini, ilk bakışta bu olayların ilkel kültürler için son derece karakteristik tinsel inançlarla ilgisinin var olduğunun söylenebileceğini vurgulamakta, ancak gerçekte ilkel insanın tabu inancının, modern insanın ahlak ve adetlerce emredilen yasaklarının ana çizgilerine önemli ölçüde benzediğine; dolayısıyla tabunun gerçek mahiyetinin açıklanmasının, modern insanın kategorik emirlerinin karanlık kaynağını belli ölçüde aydınlatacağına inanmaktadır.

Öte yandan Freud, tabu problemini, psikanaliz metodundaki psikik hayatın bilinç dışı kısmının incelenmesi sonucu sağlanan verileri dikkate alarak değerlendiren bir kimse-nin, kısa bir düşünme sonunda, bu fenomenlerin kendine hiç de yabancı gelmediğini fark edeceğini söylemekte, psikanalitik araştırmalarını klinik deneyimleriyle de destekleyerek tabu ile obsesyonel nevroz arasındaki ilişkilere ait ulaştığı verileri aktarmaktadır.¹⁶ Hemen

.....
bilir kişilik özelliklerini vurgular. Özgür çağrışım yoluyla rüyaların ve direnmelerin analiz edilmesi, çocukluk travmalarının ve çatışmalarının su yüzüne çıkarılması, hastanın bu çatışmaların bilincine vararak olumsuz sonuçlarından kurtulması ve böylece yaşamla daha iyi başa çıkabilecek bir donanım kazanması, psikanalitik tedavilerin ortak tekniği ve amacıdır. (Bkz. BUDAK, a. g. e. , sh. 619); Ayrıca krş. David, M. Wulff, "The Psychology of Religion: An Overview (Din Psikolojisi'ne Genel Bir Bakış)", [Edward, P. Shafranske'nin Religion and the Clinical Practice of Psychology, (Din ve Psikoloji'nin Kliniksel Pratiği)", içinde], Washington-1996, sh. 50-52

¹² Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 33-34

¹³ Tabu (taboo): l.) (Polonez dilinde kutsal anlamındaki tabu kelimesinden) özgün anlamıyla aynı anda hem kutsal, hem tehlikeli, tekin olmayan ve dini yasaklarla örülen bir nesne, kişi, eylem, yer, hayvan veya bitki. 2.) Bir yerin, kişinin, eylemin, vb. sosyo-kültürel olarak yasaklanması; bu şekilde konulan yasaklar. (Bkz. BUDAK, a. g. e. , sh. 720; Ayrıca bkz. a. g. e. , Ensest Tabusu, Bekaret Tabusu. md. ; SHARPE, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, totem md. . sh. 92-94)

¹⁴ İki karşıt değerli duygular –ikirciklilik- (ambivalence): Aynı nesneyle ilişkili olarak karşıt eğilimlerin düşüncelerin, tutumların veya duyguların aynı anda varılması; özelliği de, aynı kişiye karşı aynı anda hem sevgi hem de nefret duyulması. Normalde ikirciklik tamamen bilinçli değildir ve sadece aşırı ölçülerdeyse patolojik olabilir. Aynı anda hem otorite hem sevgi kaynağı olmaları nedeniyle ebeveynlere yönelik çatışan duygular özellikle güçlüdür. Bir işe girme, evlenme, vb. durumlarda gözlenen kararsızlıklar, sıklıkla en azından kısmen bilinçsiz olan ikircikli duygulardan kaynaklanır, ikircikliğin aynı nesneye yönelik karışıklık besleme olgusundan ayrı edilmesi gerekir, ikirciklik, karşıt veya duyguların ortak bir kaynaktan geldiği ve birbirine bağlı olduğu bir duygusal tutum anlamına gelir, oysa karışık duygular nesnenin kusurlu yapısına ilişkin gerçekçi bir değerlendirmeye dayanıyor olabilir. Her türlü nevroitik çatışmanın ikirciklik yaratabilmesine karşılık, en belirgin haliyle, ikircikliğin iki yanını da, bilinç düzeyinde dengelemeye çalışan saplantı nevrozlarında gözlenebilir; buna karşılık diğer nevrozlarda ikircikliğin şu veya bu yanı genellikle bastırılır. (Bkz. BUDAK, a. g. e. , sh. 390-391)

¹⁵ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu* , sh. 36-38

¹⁶ Bkz. a. g. e. . sh. 45-56

akabinde, tabu ile nevroz¹⁷ arasındaki ilişkinin ve bu ilişkidenden çıkan tabu anlayışının nasıl bir değer taşıdığını tartışmaktadır. Daha sonra eserin ilerleyen sayfalarında, ilkel toplumlardaki tabu ile ilgili inceleme konuları arasına soktuğu a) düşmanlarla b) şeflerle c) ölümlle ilgili tabuları, J. G. Frazer'in "The Golden Bough"¹⁸ adlı eserinden yer yer alıntılar yaparak anlatmaya ve bu insanların inançlarındaki yanlışlıkları, kendi nevrotik hastalarının vakalarıyla kıyaslayıp, bu duruma ambivalent bir yaklaşım getirerek psikanalitik bakış açısıyla çözüm bulmaya çalışmaktadır.¹⁹ Burada özellikle, ölü tabusu konusundaki problemlerin çözümünde psikanalizde özel bir psikik mekanizma olarak bilinen projeksiyon²⁰ yönteminin kullanılmasının yarar sağlayacağı inancındadır.

Bu bölümün sonunda Freud, baştan beri tabuyu, nevrozlu hastaların davranışlarıyla açıklamaya çalıştıysa da, tabu ile nevroz arasındaki ayrımı belirtme ihtiyacını duymaktadır. Bu farkla ilgili olarak şunları söylemektedir: Tabu bir nevroz değil, toplumsal bir oluşumdur.²¹ Şu halde nevroz ile tabuyu birbirinden ayıran ilke farkı vardır. Yani nevrozlu insan korkuyu kendi dışında arayıp dış merkezli davranırken; tabu inancına sahip ilkel insan ise, davranışlarında bencil bir tutum sergilemektedir. Nevrozun ikinci temel karakteristiği dokunma fobisi ile ilgilidir. Nevrozda bulunan dokunma fobisindeki yasak, genellikle cinsel içerikli olmakla birlikte, tabudaki dokunma yasağı sadece cinsel bir anlam taşımamaktadır. Demek ki, cinsel eğilimlerin toplumsal eğilimlere üstün gelmesi nevrozun karakteristik özelliğini oluşturmaktadır.

C. ANİMİZM, BÜYÜ VE FİKİRLERİN MUTLAK GÜCÜNE OLAN İNANÇ

Freud, eserinin üçüncü bölümüne, "animizm²², büyü²³ ve fikirlerin mutlak gücü" başlığıyla giriş yapmaktadır. Animizmin kavramsal açıklamalarına değinerek başladığı bu bölü-

¹⁷ Nevroz (neurosis): Freud'un özgün tanımıyla organik veya nörolojik kökenli olmayan, gerçeklikle ilişkinin, bir miktar çarpıtmaya uğrasa da, henüz kaybolmadığı ruhsal kökenli rahatsızlıkların ortak adı. Bunlar arasında kaygı, fobiler, saplantılı düşünceler, zorlanımlı edimler, bedensel tepkiler, çözülmeli durumlar, depresif tepkiler, histerik dönüşümler, vb. sayılabilir. Özgün tanım gereği bu rahatsızlıklarda, psikozlardaki gibi tam bir iç gözlem yokluğu veya gerçeklikle ilişkinin tamamen kaybedilmesi söz konusu değildir; kişi içinde yaşadığı topluma, çevresine, iş ve aile yaşamına şu veya bu ölçüde uyum sağlamıştır. Dışardan bakıldığında herhangi bir rahatsızlık belirtisi gözlenmeyebilir, rahatsızlık daha çok kişinin kendisiyle ilişkilidir, öznel olarak hissedilir. Bu tür rahatsızlıklar genellikle ruhsal çatışmalarla ve bu çatışmaların yarattığı kaygıyla başa çıkmanın abartılı, bilinçsiz yöntemleri olarak değerlendirilir. Ancak bugün bu terim DSM gibi standart teşhis sınıflandırmalarında pek kullanılmamaktadır. Bunun yerine daha özel terimler tercih edilmektedir. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 535-536; Ayrıca özel nevroz türleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için a. g. e. , deki ilgili maddelere bkz.)

¹⁸ Frazer, J. , *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, Hertfordshire, 1993

¹⁹ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 58-106

²⁰ Yansıtma (projection): I.) Klasik psikanalizde, kişinin bilincini zorlayan kendi yasak, kabul edilemez itkilerini, duygularını, eğilimlerini, vb. başkalarına yansıttığı bir savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizma özellikle bastırmaya ve inkara hizmet eder. Freud'un klasik örneğini verecek olursak, aslında kendisi evlilik dışı ilişkiler arzulayan ama bunu göze alamayan kısıncık koca, karısını sadakatsizlikle suçlar. Yani kendi arzusunu bastırır ve bunu karısınınmış gibi algılar. 2.) Aynı şekilde, kişinin kendi kusurlarını, hatalarını, vb. başkalarına yüklemesi. Bu savunma mekanizmasının amacı da, önyargıları haklı çıkarmak veya sorumluluktan kaçmaktır. Her iki durumda da kişi bu yolla kaygıdan, suçluluk duygusundan ve öz-suçlamadan kaçınmaya çalışır ve yansıtma, örneğin ilkinde kısıncıklık kuruntusu, ikincisinde ise zulüm kuruntusu boyutlarına ulaşabilir. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 825)

²¹ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 102

²² Animizm (animism): I.) Bitkilerin, hayvanların, ya da doğadaki diğer şeylerin, toplumdaki olayları etkileyen ruhlarla veya yaşam güçleriyle donatılmış olduğu inancı. Bu inanç, işlem öncesi evredeki çocuklarda da sıkça görülür. Freud, ilkel insanın dünyaya ilişkin bu tabloyu kendi ruhuna dayanarak çizdiğini ve ruhların yaratılmasının, insa-

me, animist teorinin doğa felsefesiyle ilişkisini anlatarak devam etmektedir. Daha sonra, animist sistemin dayandığı, dikkat çekici dūalist görüşlerin; "acaba nasıl oluyor da ilkel insanların düşüncelerinde yer edebiliyor?"un cevabını bulmaya çalışmakta ve buna bir çıkış noktası olarak ölüm problemini göstermektedir.²⁴ Freud genel görüşe göre, insanlığın çağlar boyunca art arda üç entelektüel sistem tanıdığını, bunlardan birincisinin animist (mitolojik) görüş; ikincisinin dinsel görüş, üçüncüsünün de bilimsel görüş olduğunu ifade ederek, animizmin bütün sistemler içinde en mantıklı sistem olduğunu vurguladığını belirtmektedir.

Daha sonra eserine ilke bazında sihir ile büyü arasında fark olup olmadığının cevabını vermeye çalışarak devam etmektedir. Bu cümleden olarak, büyüün animist tekniğinin en ilkel ve en önemli kısmını oluşturduğunu ifade ederek, büyü tekniğinin özel düşmanlıkların tatminin yanı sıra, dinsel amaçlarla da kullanılabileceğini söylemektedir. Ayrıca Freud, ilkel toplumlardaki büyüye etkinliğini veren unsurun; yapılan işle meydana gelmesi istenen olay arasındaki "benzerlik"in olduğunu ifade etmektedir. Bunların akabinde, büyüün psikolojik izahı ve ilkel insanlar üzerindeki etkilerini yine psikolojik tahlillerle yapmaya çalışmakta²⁵ ve bu konuyla ilgili olarak özetle; büyüün yani animist tekniğin yönlendirici ilkesinin "fikirlere mutlak gücü" ilkesi olduğunu iddia etmektedir.

Bölümün ilerleyen sayfalarında Freud, büyü ile nevrozlu bireylerin obsesyonel eylemleri arasında ilişkiler kurmaktadır. Buradan hareketle, obsesyonel nevrozun savunma formüllerinin, sihir ve büyü formülleriyle benzer şeyler olduğunu ileri sürmekte ve büyüün, fikirlerin mutlak gücünü tümüyle hizmetinde kullanırken, animizmin bu mutlak gücün bir kısmını tinsel alana bırakarak, dine giden yolu açtığını söylemektedir. Freud, üçüncü bölümü, animizm sistemi hakkında psikanalitik görüşlerini anlatırken, rüya konusuna yer vererek ve rüya yorumunun²⁶ psikotik rahatsızlıklarla ilişkilerine değinerek bitirmektedir²⁷

nın ilk teorik başansı olduğunu savunmuştur. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 71; Ayrıca bkz. a. g. e. , animistik düşünce md.)

²³ Büyü (magic): 1.) İnsanca amaçlara ulaşmak için sözde ruhları veya doğaüstü güçleri kullanma; bu amaçla yapılan törenler; ya da bu tür güçlere sahip olma. Topluların çoğunda büyü, din dışında ve dinle bir tür çatışma içinde, şaman veya büyücüler tarafından bireysel bir etkinlik olarak yürütülür. 2.) Saplantılı-zorlanımlı nevrozların, bazı sayılan telaffuz ederek, bazı törenler yaparak, ya da korkulan kişi veya nesnelere isimlerini tekrarlayarak kaygılarını dindirme çabaları. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 162; Ayrıca bkz. a. g. e. , Beyaz Büyü, Kara Büyü md. ; Krş. Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çeviren: O. Akınbay; D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-1999, büyü md. , sh. 87-89; Güney, Salih, *Davranış Bilimleri ve Yönetim Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Ocak Yayınları, Ankara-1998, Büyü md. , sh. 50; Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, büyü md. , sh. 7-9)

²⁴ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 109

²⁵ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 115-121

²⁶ Rüya yorumu (dream interpretation): Freud'un, rüyaların hasta tarafından hatırlanan açık içeriğinde bulunan sembollere dayanarak hastanın bilinçdışı arzularını, çatışmalarını, dürtülerini, vb. su yüzüne çıkarmakta kullandığı bir teknik. "Aç tavuk düşünde darı görür" özdeyişinden yola çıkan Freud, rüyaların kişinin en derin ihtiyaçlarını, arzularını ve bunların doyumunu dile getirdiğini varsaymıştır. Ancak bu arzu ve dürtüler kaygı uyandırıcı (yasak) oluşlarından ötürü bastırıldığı için, rüyalarda gerçek halleriyle gözlenmez; daha çok yoğunlaşma, yer değiştirme, dönüştürme, vb. süreçlerle tanınmaz bir kılığa sokulmuştur. Dolayısıyla rüya yorumunun temel amacı, rüyanın açık içeriğindeki sembollerin gerçek anlamlarını deşifre etmektir. Bu amaçla kişi rüyasını olabildiğince eksiksiz anlatır ve rüyadaki öğeler konusunda özgür çağrışım yapar. Analist de bu çağrışımlara ve rüya sembolizmi konusundaki bilgilerine dayanarak rüyayı yorumlar. (Bkz. BUDAK, a. g. e. , sh. 649; Ayrıca bkz. a. g. e. , gizli içerik, açık içerik md.)

²⁷ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 132-139

D. TOTEM İNANCININ ÇOCUKTA GERİ DÖNÜŞÜ

Freud, eserinin son bölümü olan dördüncü bölümde "totemizmin çocukta geri dönüşü" başlığıyla, öncelikle dinin kaynağıyla ilgili olarak; psişik eylemlerin ve formasyonların en uzak ve derin determinizmini bulup çıkarmış olan psikanalizin, din gibi son derece karmaşık bir fenomeni tek bir kaynağa bağlamaya kalkışmasında endişe edecek bir durumun olmadığını belirtmektedir. Ona göre, eğer psikanaliz, görevinin gereği olarak ya da zorunlulukla, tek yanlı görünmek ve bu kurumların yalnız bir tek kaynağını belirtmek durumunda kalırsa bu, onun, ne bu kaynağın biricik kaynak olduğunu iddia ettiği, ne de bütün öteki kaynaklar arasında ona ilk sırada yer verdiği anlamına gelmektedir. Dinlerin doğuşunda, anlatmaya çalışacağı mekanizmaya nasıl bir rölâtif önem atfedebileceğini belirterek, bu önemi ancak çeşitli araştırma dallarının sağladığı sonuçların bir sentezinin açığa çıkarabileceğini iddia etmektedir. Ancak böyle bir çalışmanın, psikanalizin hem, sahip olduğu araçlarını, hem de izlediği amacını aşan bir iş olduğunu da ifade edemeden geçememiştir.²⁸

Daha sonra Freud bu bölümde, S. Reinach'ın, totemist dinin katşizmi sayılabilecek formüllerine yer vermektedir.²⁹ Bunun yanı sıra üç çeşit totem (kabile totemi, cinsiyet totemi ve bireysel totem) olduğunu, bunların içinden kabile toteminin, diğer totemlere oranla daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Bölümün ilerleyen sayfalarında ise, totem inancının kurallar bazında ilkel kabileler üzerindeki yaptırımlarını örneklerle açıklamaktadır.³⁰ Hemen akabinde, totemizmin kaynağıyla ilgili açıklamalar yapmak üzere, totemist görüşün kaynakları hakkındaki teorileri; a) nominalist b) sosyolojik c) psikolojik teoriler olmak üzere üç gruba ayırarak incelemektedir. Bu tasniften hareketle nominalist teorilerde³¹, A. Lang; sosyolojik teorilerde, E. Durkheim; psikolojik teorilerde ise Frazer, G. A. Wilken ve W. Wundt'un görüşleri üzerinde durmaktadır.

Freud, bölümün ilerleyen sayfalarında bir alt başlık olarak Egzogaminin kaynağı ve totemizmle ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Öncelikle, kronolojik anlamda değerlendirildiğinde, totemizmin egzogamiden önce geldiği düşüncesinin altını çizmekte ve daha sonra da, egzogamik cinsel kısıtlamalarla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Egzogamik cinsel kısıtlamaları, yasa koyucu niyetlere bağlamakla, bu kurumların hangi nedenlerle kurulmuş oldukları açıklanamaz. Bizzat egzogaminin kökü olarak düşünülmesi gereken ensest korkusu, son tahlilde, nereden gelmektedir? Ensest fobisini, çok yakın akrabalar arasında cinsel ilişkilere karşı duyulan içgüdüsel bir nefretle açıklamak elbette yeterli olmaz; çünkü bu, neden olarak yine ensest korkusunu ileri sürmek demektir. Kaldı ki, deneyimin de gösterdiği gibi; bu içgüdüye rağmen, ensest, modern toplumlarımızda bile, seyrek rastlanır bir olay olmaktan uzaktır ve de tarihsel deneyim, vaktiyle ensest evlenmelerin bazı ayrıcalıklı kimseler için bir zorunluluk olduğunu bize öğretmektedir".³²

²⁸ Bkz. Freud, a. g. e. . sh. 140

²⁹ Bkz. Freud, a. g. e. . sh. 141-142

³⁰ Bkz. Freud, a. g. e. . sh. 145-152

³¹ Adçılık –nominalizm- (nominalizm): Felsefede, evrensellerin, genel veya soyut kavramların ya da fikirlerin, nesnel bir gerçekliğe sahip olmadığı, doğadaki ve toplumdaki nesnelere verilen adların, sadece bir atfî kolaylığı sağlamanın ötesinde anlam taşımadığı ve dolayısıyla bilimsel incelemenin konusu olmayacağı görüşü. (Bkz. Budak, a. g. e. . sh. 538; Ayrıca bkz. Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara-1996, nominalizm md. . sh. 384)

³² Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 169-170

Ensest ilişkiyle ilgili olarak Freud, psikanaliz deneylerin tespitine göre, insanoğlunda ensest cinsinden ilişkilere karşı doğuştan bir nefretin olmadığını; tam tersine, ergin insanın ilk cinsel isteklerinin daima ensest niteliğinde olduğunu ve bastırılan bu arzularının, ileride nevroz olaylarının belirleyici nedenleri olarak çok önemli bir rol oynadıklarını ifade ederek bu duruma, ensest korkusuna doğuştan varolan bir iç güdü olarak bakılmayacağını da eklemektedir.

Öte yandan, klinik deneylerine dayanarak, çocuklardaki hayvan fobisinin³³ sebebinin, babasının çocuğa koyduğu yasaklarla ilgili olduğunu söylemekte ve klinik tecrübesine göre çocuğun, ilk cinsel eğilimlerinin belirsiz itişiyile yöneldiği annesinin sevgisini kendisiyle paylaşmaya kalkışan babasını bir rakip olarak gördüğünü söylemektedir. Bu durumu, kendi psikanaliz literatüründe "Oedipus Kompleksi"³⁴ olarak adlandırmakta ve genel anlamda nevrozların merkezi olarak görmektedir. Söz konusu durumdan hareketle, totemizmin açıklamasında, çocuğun babası için beslediği duyguların bir kısmının hayvan üzerine kaydırmasının önemine vurgu yapmaktadır.³⁵ Oedipus kompleksinde olsun, iğdiş kompleksinde³⁶

³³ Fobi (phobia): Belli bir nesnenin, durumun veya etkinliğin yarattığı ve kişinin kendisi tarafından da yersiz veya aşırı kabul edilen akıldışı, yoğun, inatçı bir korku. Bu korku, kişide korkulan söz konusu şeyden (fobik uyarıcıdan) kaçınmaya yönelik neredeyse karşı konulmaz bir arzu da yaratır. Kaçınmanın mümkün olmaması halinde yoğun bir kaygı ve panik tepkisi alevlenir. Bir fobi önemli bir bunaltı kaynağı olduğu veya toplumsal işleyişi engellediği zaman ruhsal bir rahatsızlık, fobik rahatsızlık (veya nevroz) olarak değerlendirilir. (örn. agorafobi). Bazı fobiler, hemen herkeste görülür ve evrensel olarak değerlendirilir (yükseklik, yılan, örümcek, vb. fobileri). Özel fobiler ise normalde korku yaratmaz, sadece kişiye özgüdür ve bazen sembolik olarak, bazen de klasik şartlandırmanın bir sonucu olarak açıklanır (kedi, mikrop, araba, su, vb. fobisi). (Bkz. BUDAK, a. g. e. , sh. 304; Ayrıca bkz a. g. e. , kaygı bozukluğu, kaygı histerisi, fobik rahatsızlık, basit fobi, sosyal fobi md. ; Ayrıca krş. ERKUŞ, *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*, fobi md. , sh. 150)

³⁴ Oedipus kompleksi (Oedipus complex): Psikanalitik teoride, karşı cinsten ebeveyni sahiplenmesi ve kendi cinsinden ebeveyni "saf dışı" etmesi konusunda çocuğun beslediği duygu, düşünce, dürtü ve tantezilerin toplamı. 3 ile 5 yaşları arasında kapsayan fallik evrede karşı cinsten ebeveynine sahiplenmeyi arzulayan çocuk, rakip olarak gördüğü kendi cinsinden ebeveyninden nefret eder. Genelde erkek çocuklar için kullanılsa da, bu terim bazen kız çocuklarda buna karşılık gelen Elektra kompleksi için de kullanılır. Freud, kız ve erkek çocukların Oedipus kompleksine farklı yollardan geçerek, savunmalarını savunmuştur. Ona göre, erkek çocuğun Oedipus kompleksine girmesi, dolaysız bir süreçtir: fallik dürtülerin baskısıyla annesini arzular, onunla evlenmek ister. Ama kız çocuklarda durum daha dolambaçlıdır; komplekse yol açan şey iğdiş kaygısıdır; yani bir penis olmadığını gören (iğdiş edildiğine inanan) kız çocuğu bu nedenle annesinden nefret eder ve ona bir penis (çocuk) vermesi için babasına yönelir. Aynı şekilde Oedipus kompleksinin çözülmesi de farklıdır. Erkek çocuk, cezalandırılma (iğdiş) korkusuyla annesinden vazgeçmek zorunda kalır; bu vazgeçiş sırasında cinsel dürtülerini yoğun bir şekilde bastırarak gizlilik evresine girer. Kız çocuğu ise babasına sahiplenmek için bir kadın olmaya, annesi gibi davranmaya çalışır; annesiyle özdeşleşir, yani bir anlamda bu kompleksten hiç kurtulmaz. Freud, bu adı Sopotichies'in "Oedipus Rex" adlı tragedyasından almıştır. Söz konusu Yunan mitinde Oedipus, kendi babasını bilmeyerek öldürüp annesiyle evlenir. Freud, bu mitteki sembollerden yola çıkarak Oedipus kompleksinin evrensel olduğunu öne sürmüştü ve bu kompleksin çekirdek kompleks olarak değerlendirmiştir. Ona göre; baba otoriteyi, erkek çocuk ise ensest arzulan temsil eder. Hatta ilk babanın katledilmesini de bu çerçevede yorumlayarak, süperego'nun gelişimini bu ilişki ekseninde değerlendirir. Ancak gerek antropologlar, gerekse Freud'dan sonra gelen psikanalistler (örneğin Horney) bu kompleksin evrenselliğini sorgulamış, kompleksin ortaya çıkmasında kültürel ve ailesel etkenlerin önemini vurgulamıştır. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 544-545; Ayrıca bkz a. g. e. , negatif oedipus kompleksi. md. ; Krş. Gürün, *Psikoloji Sözlüğü*, a. g. md. , sh. 103-104)

³⁵ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 179

³⁶ İğdiş kompleksi (castration complex): Çocuğun, cinsler arasındaki anatomik farkı (penisin varlığını veya yokluğunu) keşfetmesi karşısında duyduğu şaşkınlıktan kaynaklanan fanteziler çevresinde dönen düşünce, duygu ve arzularının oluşturduğu bir komplekstir. Çocuk, kız çocuklarında penis olmamasını, kızların iğdiş edilmiş olmasına bağlar. Kız ve erkek çocuklarda farklı gelişir. Erkek çocuk, cinsel etkinliklerinden veya arzularından ötürü annesi tarafından cezalandırılmaktan (iğdiş edilmekten) korkar (iğdiş kaygısı). Kız çocuk ise, zaten iğdiş edilmiş olduğuna

olsun, babanın hep aynı rolü, -çocuksu cinsel ilgilerin korkulan hasmı rolünü- oynadığını söylemektedir. Bunun akabinde Freud, ilkel kabilelerdeki totem inancına bağlı olarak yapılan kurban ayinlerinden bahsetmektedir.³⁷ Daha sonra psikanalizin, totem hayvanının gerçekte babanın yerini alan bir ikame objesi olduğunu tespit ettiğini, bu durumda totem hayvanını öldürmek yasak olurken; öbür yandan, onun ölümünü bir keder sürecinden sonra, neşeli bir bayramın izlemesinin izahını yapmaktadır. Daha da ileri giderek, bu gün bile çocuklarımızdaki baba kompleksini karakterize eden ve bazen yetişkin insanın hayatı boyunca devam eden ambivalent duygusal tavrın, baba için bir ikame objesi işi gören totem hayvanını da kapsadığını ifade etmektedir. Akabinde Freud, babanın öldürülüşüyle ilgili teoriyi açıklamakta ve insanlığın ilk bayramı olan totem geleneğinin, sosyal düzenler, ahlakî kısıtlamalar ve dinler gibi birçok şeyin başlangıç noktası olan bu unutulmaz ve caniyâne işin bir tekrarı ve anma bayramı olabileceğini iddia etmektedir.

Öte yandan, totem hayvanına duyulan saygıyı, oğulların babanın yerini tutan totemin öldürülmesini yasaklayarak kendi yaptıkları işi lanetlemeleri olarak göstermekte ve oğlun suçluluk duygusunun böylece totemizmin iki temel tabusunu doğurmuş olduğunu ve bu iki temel tabunun, bu sebeple Oedipus kompleksinin içe bastırılmış iki arzusu ile karıştığını iddia etmektedir. Daha sonra O, insanoğlunun ahlakî oluşumuna başlangıç olan totemizmin bu tabuları hakkında, başlangıçtan beri oluşturduğu kendi teorisinin detaylarını anlatarak, ileride nasıl olursa olsun her dinin özelliğini oluşturacak olan bazı niteliklerin bu şekilde ortaya çıktığını iddia etmektedir.

Freud, eserinin son sayfalarına doğru, dinlerin totemizmden başlayarak bu günkü durumlarına gelinceye kadar ki geçirdikleri tarihsel süreçte özellikle iki unsuru -bunlar; totem kurbanı motifi ile oğlun babaya karşı aldığı tavidir- detaylarıyla anlatmaktadır.³⁸ Eserinde sonuç olarak; dinin, ahlakın, toplumun ve sanatın başlangıçlarının Oedipus kompleksinde bulunduğunu ve bu durumun, bütün nevrozların çekirdeğini bu komplekste gören psikanalizin verileriyle tamamen uygunluk sağladığını ifade etmektedir.

B. DEĞERLENDİRME VE ELEŞTİRİLER

Freud'un "Totem ve Tabu" adlı bu eserinde, bir din psikoloğu olarak bizi ilgilendiren ve dolayısıyla eleştireceğimiz ve tartışacağımız konu, öncelikle O'nun psikanaliz metodu ve bu metotla dine bakış açısı olmaktadır. Bu bağlamda Freud'un genel hatlarıyla kendi kurduğu psikanaliz metodu çerçevesinde insana ve dine bakış açısını değerlendirmeye çalışalım.

Freud'un görüşlerine göre insan Tanrı'nın yer yüzündeki halifesi olan ve gerektiğinde kendi kendini kontrol altına alabilen bir varlık değil; tam tersine cinsel dürtüleri tamamen kontrol altına alınamaz yapıda bir yaratıktır. Ayrıca insanın zihinsel dünyasında bilinçli gibi

inanır; buna bir haksızlık olarak içerler; bu eksikliği inkar etmeye ya da dengelemeye çalışır; bir penise imrenme veya penise sahip olma arzusu geliştirebilir. İğdiş Kompleksi, Oedipus kompleksi ile, özellikle de bunun yasaklayıcı ve normatif işlevleriyle yakından ilişkilidir. İğdiş kompleksi normal şartlarda kızlarda Oedipus kompleksine yol açarken (bir penis sahibi olmanın sembolik biçimi olarak babadan çocuk sahibi olma arzusuyla), erkek çocuklarda Oedipus kompleksinin çözülmesiyle (misillemeden, iğdiş edilmekten korktuğu için cinsel arzu nesnesi olarak anneden vazgeçmeyle) sonuçlanır. (Bkz. Budak, a. g. e. , sh. 384-385)

³⁷ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, sh. 184-194

³⁸ Bkz. Freud, a. g. e. , sh. 203-217

görünen oluşumlar, aslında bilincinde olunmayan bir alanın, yani bilinçaltının³⁹ etkisiyle şekillenmektedirler.

Psikanaliz ekolünün kurucusu olan Freud, din ile ilgili görüşlerinde de diğer görüşlerinde olduğu gibi psikanaliz metodunu kullanmaktadır. Bunun sonucunda ise, tarihsel süreçte Darwin gibi Oda, din ile ilgili alışılmışın dışında ve aykırı görüşler öne sürmektedir. O, düşünceleriyle bir anlamda, kutsal kitapların "Tanrı insanı kendi imajından yarattı" tarzındaki ilkesini, "insan Tanrı'yı kendi imajından yarattı" şeklinde değiştirmekte ve bu bakış açısı da, Tanrı'yı yaratıcı konumda olan bir güçten, insan zihninin bir ürünü olan zavallı bir varlık haline getirerek psikolojik bağlamda bireyin tabiatüstü Aşkın bir varlığa inanmasını ve O'nunla birey arasında kurulması gereken tabiatüstü ilişkiyi engellemektedir.

Freud'un temelde dikkate alınması gereken ana ilkelerinden biri de, insanın bilincinin yanında bir de bilinçaltı gibi psikolojik yanının olması, ilkesidir. Her ne kadar ilk kez bu kavramı O kullanmadıysa da, psikoloji literatürüne sokup sistemli hale getiren O'dur. Buradan hareketle, O'na göre, insanın bilincindeki düşünce ve davranışları, çoğu zaman onun gerçek psikolojisini yansıtmamaktadır. İnsanın davranışlarını anlamlandırabilmek için, bu bilincin arka planında (bilinçaltında) yer alan bastırılmış bir takım güdülerin ve bireyin yaşamına ait tecrübelerin dikkate alınması zorunludur. Bu görüşüyle -yani, insanı anlamak için sadece görünen yanının yetersiz olduğu görüşü- Freud'un, pozitivizme ve rasyonalizme karşı çıkan bir yönünün olduğu görülmektedir. Ancak, ekolünü kurduğu ilk yıllarda psikanaliz sistemi içinde, mevcut olan bu yapıya, cinsellik ve saldırganlık gibi iki temel fizyolojik güdüyü esas alarak tıpkı fizik gibi, bilinçaltının ve psikolojinin de kurallarının olabileceğini savunmasıyla aynı zamanda materyalist bir eğilim de sergilemektedir. Fakat yaşamının son yıllarına doğru kaleme aldığı "Musa ve Tektanrıcılık"⁴⁰ adlı eserinde, yukarıdaki gibi somut kuralları olduğuna inandığı zihinsel sürecin dinamik yapısını tam olarak deşifre edemediğini de itiraf etmektedir.

Öte yandan Freud'a göre, bilincin ve bilinçaltının bireyin zihinsel dünyasında, birbirleriyle uyum sağlayamamalarından dolayı yanlışlamalar⁴¹ meydana gelmekte ve bu iki alana ait çatışmaların giderilmesi için bireyin savunma mekanizmalarına başvurması gerekmektedir. Buradan hareketle özelde Tanrı'nın, genelde ise dinin tipik bir savunma mekanizması olan bir yanlışlama ürünü olduğunu iddia etmektedir. O'na göre, insanda diğer bir savunma

³⁹ Bilinçaltı (Subconscious) -Bilinçdışı (Unconscious): S. Freud'un psikodinamik kuramında zihinsel süreçlerin (topoğrafik açıdan), farkına varılmayan, bastırılmış çatışmaların, arzuların, isteklerin, bilince çıkması durumunda kişiyi rahatsız edecek istenmeyen durumların bulunduğu bölüm. Psikanalitik kurama göre; bilinçteki duygu, düşünce ve davranışlar sanki kendinden önceki etkinliklerden kaynaklanmıyor gibi görünür; öysa bunların kişinin farkına varmadığı bilinçaltı kaynakları vardır (bilinçdışı yerine bilinçaltı-subconscious kavramı da kullanılmaktadır.) Bilinçaltında (en üstten alta doğru); kaygı, bastırılmış çatışmalar, kişilik tabakası, normallik-anormallik, psiko-seksüel gelişim tabakaları, genetik özellikler ve en alta da içgüdüler bulunur. Bilinçaltına itilmekle bu malzemeler kaybolmazlar; ortaya çıkmaları bizim hatırlanmalarına izin verdiğimiz zaman olur. Bilinçaltı malzemelerin bilince çıkması, rüyalarda, psikanalizde ve uyuşturucu alındığında gerçekleşir. (Bkz. Erkuş, Psikoloji Terimleri Sözlüğü, "bilinçdışı" md. , sh. 199; Ayrıca krş. Budak, Psikoloji Sözlüğü, bilinçaltı md. , sh. 133)

⁴⁰ Bkz. Freud, Sigmund, *Moses and Monotheism*, (Musa ve Tektanrıcılık), Penguin Freud Library, 1990, C. 13, sh. 342; Bu makalede kullanılan Freud'a ait tüm orijinal eserlerinin isimleri ve kaynakları için; "Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık: 322. İnceleme-Araştırma Dizisi: 76, İstanbul-2000" künyeli eser referans alınmıştır.

⁴¹ Yanlışlama (illusion): Halüsinasyondan farklı olarak, yanlışlamalarda bir uyarıcı kaynak vardır ve bireyin, bu kaynağı çarpıtması ve yanlış algılaması söz konusudur. Dolayısıyla yanlışlama, bireyin duyu organlarının o uyarıcı nesneyi (kaynağı), olduğundan farklı bir biçimde algılamasıdır. (Bkz. Erkuş, Psikoloji Terimleri Sözlüğü, sh. 87)

mekanizmalarından bastırma⁴² mekanizması kullanılarak, temel içgüdü olan cinsellik de bastırılmamalıdır. Bu anlamda insana ait birçok şeyin bastırılmasını ön gören din de insan için olumsuz bir unsur olmaktadır.

Freud, "Obsessive Actions and Religious Practices"⁴³ isimli makalesinde dini psikolojik bir rahatsızlık olan nevroz niteliğinde bir olgu olarak değerlendirmektedir. "Totem ve Tabu" adlı eserinde Tanrı'yı, ilkel insanın babanın yerine koyduğu bir güç unsuru olarak işlemekte, "Bir Yanılsamanın Geleceği"⁴⁴ adlı eserinde ise, yüceltilmiş bir baba olarak görmektedir. "Musa ve Tektarıncılık" ta da, din kavramı içerisinde değerlendirilen Yahudiliği ve Hıristiyanlığı, tarihsel bir psikanalizle harmanlayıp dini, ilkel insanın tecrübelerinin devamı olarak görmektedir.

Freud'un eserleriyle ilgili genel anlamda, son olarak şunları söyleyebiliriz. O, sadece künyesini vermekle yetindiğimiz diğer eserlerinde de, din hakkındaki düşüncelerini, psikanaliz teorilerinden hareket ederek açıklamaya çalışmaktadır.⁴⁵ Freud'un görüşlerini değerlendirirken, onun kendi ifadesiyle "Tanrısız Yahudi" şeklinde tanımlanan bir materyalist olduğunu göz önünde bulundurmalıyız.⁴⁶

Şimdi, makalemizin asıl inceleme konusunu oluşturan "Totem ve Tabu" ile ilgili değerlendirmemize geçebiliriz. Freud kendisinin, yazdıkları arasında en iyisi olarak kabul ettiği ve daha sonraki eserlerinde de sürekli referans olarak kullandığı "Totem ve Tabu" adlı bu eserinde, ilkel insanın Totem ve Tabu ile ilişkisini, dolayısıyla insanlığın ilk din tecrübesinin muhtevasını ortaya koyan antropolojik verileri psikanaliz metoduyla yorumlamaktadır. Antropolojinin ilkel insanlar hakkında elde ettiği verilerle, psikanalizin ortaya koyduğu nevrotik karakterli hastaların psikolojisi arasında benzerlikler kurarak insanlığın ortak bir

⁴² Bastırma (repression): I.) Dinamik psikolojide, bilinç düzeyinde algılanması halinde kaygı ve suçluluk duyguları yaratabilecek veya kişiyi tehlikeli bir duruma sokabilecek olan düşünceleri, fantezileri, dürtüleri, vb. bilinç dışında tutmayı hedefleyen ve kendisi de bilinç dışında gelişen bir süreç. Ancak bastırma, söz konusu dürtülerin ve arzuların ortadan kalktığı anlamına gelmez; tersine, bunlar dinamik bir şekilde varlığını korur ve rüyalarda, nevrotik semptomlarda, çeşitli sapmalarda, vb. sembolik doyumlar arar. Klasik psikanalizde dürtü ve arzular, verili davranış standartlarıyla, ahlak normlarıyla çatıştığı durumlarda haz ilkesi ile gerçeklik ilkesi arasında yaşanan çatışmadan kaynaklandığı düşünülen bastırma, ego'nun temel, bilinçsiz işlevlerinden birisidir ve bireyi kabul edilemez cinsellik dürtülerinin, ego'yu tehdit eden yaşantıların, düşmanlık duygularının, vb. yaratacağı kaygıya karşı koruyan temel bir savunma mekanizmasıdır. Toplumsal yaşamda tehlikeli veya yersiz dürtü ve düşünceleri bastırmak hayatî bir önem taşır. Örneğin bir an alevlenen karışımızdaki öldürme dürtüsünün, bastırılmaması halinde nele-re yol açabileceğini düşünmek, bastırmanın ne kadar hayatî olduğunu göstermeye yeter. Freud, nihai anlamda evrimleşme sonucu biyolojik (genetik) bir temel kazandığına inandığı bastırma, kültürün, sosyalleşmenin, dolayısıyla her türlü insan toplumunun kökeni olarak değerlendirir. Freud'a göre bastırma olmasaydı kültür de olmazdı (bastırma artı değeri, ketleme, baskılama.) Ayrıca bkz. birincil bastırma, ikincil bastırma, yüceltme. 2.) Sosyal psikolojide, bir grubun veya bireyin kendini ifade etme özgürlüğünün egemen gruplar veya bireyler tarafından kısıtlanması. Bu, egemen grup tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilen görüşlerin ve eylemlerin, yasa, din, ahlak ve sosyalleşme gibi kurum ve süreçlerin yardımıyla toplumsal yaşamdan dışlanmasıyla gerçekleşir. (Bkz. Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, sh. 111-112)

⁴³ Bkz. Freud, Sigmund, "Obsessive Actions and Religious Practices (Saplantılı Fiiller ve Dinî Pratikler)", *The Origins of Religion*, (Dinin Kökenleri), [çinde], Penguin Freud Library, 1990, C. 13

⁴⁴ Bkz. Freud, Sigmund, *The Future of an Illusion*, (Bir Yanılsamanın Geleceği), *Civilization, Society and Religion* [çinde], Penguin Freud Library, 1991, C. 12, sh. 183-241; Freud'un bu eserinin Türkçesi için bkz. Freud, Sigmund, *Uygurluk, Din ve Toplum*, (Çeviren: Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul-1999

⁴⁵ Ayrıca bkz. Yavuz, Kerim, *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum-1987, sh. 6-26; 42-60

⁴⁶ Bkz. Köse, *Freud ve Din*, sh. 8-14.

totemik süreç yaşadığını iddia etmektedir. Totem, babanın yerine geçen ve sonuçta Tanrı'ya dönüşecek olan bir sembol olarak değerlendirilmekte yani Tanrı, yüceltilmiş bir baba profili çizmektedir.

Freud, "Totem ve Tabu"daki iddialarını üç şahıstan elde ettiği varsayımlar üzerine kurmaktadır. Bunlardan birincisi, Darwin'dir. O'nun, maymunların alışkanlıklarıyla gelen, insanların ilk zamanlarında despot bir babanın idaresinde, bu babanın oğulları da dahil olmak üzere genç erkekleri kendi isteğine göre idare ettiğine ve tüm kadınlara sahip olduğu küçük gruplar halinde yaşadığına dayanan varsayımdır. İkincisi, R. Smith'in geliştirdiği ve Darwin'in varsayımını biraz daha ileri götürerek bu ataerkil yapının, oğulların babaya başkaldırmak suretiyle onu öldürüp etinden yemeleri -totem yemeği- ile sona erdiğini öne süren varsayımdır. Sonuncusu da J. Atkinson'un, yine bu varsayımların devamı niteliğini taşıyan ve babayı öldüren kardeşler tarafından ayrı klanlar kurulduğu; barış içinde yaşamak için babaları gibi kadın edinmekten vazgeçerek dış evlilik kuralının getirildiği ve içevliliğin yasaklandığı totem kuramıdır. Bu varsayımlardan bir kısmı, Freud'un "Totem ve Tabu" adlı eserini yazdıktan sonra etnologlar tarafından reddedilmesine rağmen O, bu eleştirileri dikkate almayarak fikirlerinde ısrar etmiştir.

Birçok araştırmacı, totemizmi evrensel bir olgu olarak görmekte ve insan gelişiminin zorunlu bir safhası olarak nitelendirmektedir. Ancak totemizmin dine öncülük ettiği, onun orijinal şekli olduğu savı, farklı kategoride yer almakta ve dogmatik bir iddia niteliği taşımaktadır. Bu sebeptendir ki, evrimci anlayışın dine uyarlanması demek olan bu sav hemen eleştirilmiştir. Örneğin, antropolog W. Schmidt, Almanca orijinalini 1912'de yayımladığı "The Origin and Growth of Religion (London 1931)" isimli eserinde en eski din anlayışının, animizm veya totemizm değil, primitif monoteizm olduğunu ortaya koymaktadır.

"Totem ve Tabu" adlı bu eserde Freud'un, ilkel grup yapısı ve primal baba hakkındaki temel iddiası şudur: Tarihin bilinemediği devirlerde ilkel insanlar güçlü ve gücünü istediği gibi kullanan bir erkeğin (baba) hakim olduğu gruplar halinde yaşamaktaydılar. Bu grupta, tüm kadınlar primal babanın malı olmakta ve baba bu konuda oğullarına karşı bu kadınları kıskanmaktadır. Eğer oğullar babanın kıskançlık duygusunu tahrik ederlerse öldürülme, hadım edilme veya gruptan atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu oğullar ancak küçük bir klan oluşturup başka bir klandan kadın çalabilmekte ve içlerinden güçlü olan aynen babası gibi hakimiyet kurmaktadır. Oğulların babayı öldürüşü ile ilgili olarak, primal babanın oğullar üzerindeki bu hakimiyeti bir süre sonra sona ermekte ve oğullar birleşerek, kendileri için hem bir rakip hem de bir ideal olan babalarını öldürmektedirler. O zamanki geleneklere göre de onun etini yemekteydiler. Primal babanın etinden bir parça yiyerek gerçekleştirilen bu "yamyamlık" eylemi, Freud'un psikanalizinde önemli bir yeri olan Oedipus kompleksi kavramına temel oluşturacak olan çatışmalı -iki zıt kutuplu- duygunun sembolik bir tezahürü olmakta ve bu eylem, oğulların babaya karşı nefretlerini, fakat aynı zamanda da ona benzeme arzusunu içlerinde taşıdıklarını sembolize etmektedir.

Ensest tabusu hakkında da, Freud için totemik sistemin en önemli özelliklerinden biri olan iç evlilik yasağı ve dış evlilik kuralının totemik sisteme girip onun nasıl ayrılmaz bir parçası olduğu önemli bir durum olmaktadır. O, dış evlilik kuralının ancak ensest korkusundan kaynaklanmış olabileceğini ve bunun da kan akrabasıyla ilişkiye karşı duyulan sıradan bir tiksinti ve bir iç güdü olamayacağını, J. Frazer'in tespitlerinden hareket ederek savunmaktadır. Ona göre, insanlardaki ensest korkusu içgüdüsel bir psikolojik unsur değil, yasaklanan bir unsur durumundadır. Bunun mantığını da kendine göre gayet kolay tespit

etmiştir. Şayet ensest yapmama içgüdüsel bir psikolojik yapı olsaydı, onu yasaklamaya gerek kalmayacaktı. Çünkü iç güdüsel bir durum, tıpkı insanların yemeleri, içmeleri, veya ellerini ateşe sokmama gibi emretmeyi ya da yasaklamayı gerektirmemektedir. İnsanlar bunları bir emirle veya yasakla yapmamaktadırlar. Dolayısıyla ensest korkusu, doğuştan gelen bir iç güdü niteliği taşımamakta ve insanlar tarafından bu yasak sonradan benimsenmiş olmaktadır. Freud'un ilk planda anlamlı gibi görünen bu izah tarzı, rahatlıkla sorgulanabilmektedir. Çünkü yasaklar, insanlardaki iç güdüye ters olarak yapılabilecek unsurları da kapsayabilmektedirler. Örneğin; Onun "insan zaten içgüdüsel olarak elini ateşe sokmaz, onun için bunu yasaklamaya gerek yoktur" şeklindeki açıklama biçimi bu açıdan bakıldığında çok düz bir mantık kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü insan kendini cezalandırmak istediği zaman, mesela intihar etme teşebbüsünde bulunduğu anda kendisini yakabilmektedir. Bu sebeple din, insanın kendini bu tarzda cezalandırmasını, yani Freud'un görüşünün tersine olarak elini ateşe sokmasını yasaklamaktadır.

Öte yandan totemin, babanın yerini almasıyla alâkalı olarak oğulların, klanların oluştuğu dönemde babayı öldürme ile ilgili anıları tekrar canlanmakta, güçlü veya korkulan bir hayvan seçilerek totem şeklinde babanın yerine konulmaktadır. Freud bunun, bugün tuhaf karşılanabileceğini ancak ilkel insanın, hayvanla kendini ayıramadığını iddia etmektedir. Dış evlilik kuralında, klandaki bir erkek sadece kan akrabalarıyla değil, klanın diğer kadınlarıyla da ilişki kuramamaktadır. Elbette ki, bu kadar geniş çaplı bir yasaklamanın psikolojik nedenleri olmaktadır. Freud, buradan hareketle totemin, tüm klanın atası olduğunu ve aynı totem üyeleri arasında bir kan bağının bulunduğunu savunmaktadır. Zaten O'na göre, iç evlilik yasağının altında yatan temel sebep de bu olmaktadır. Bu durumun sonucu olarak ise, klandaki insanlar aşırı bir ensest korkusuna kapılmakta ve bunun için de kan akrabalığı yerine totem akrabalığı sistemini kurarak, enseste karşı ciddi bir önlem almaktadırlar. Sonuçta iki kural ortaya çıkmaktadır, bunlar; aynı klandan bir kadınla evlenmemek ve totem hayvanını öldürmemektir. Çünkü o, primal babanın yerini almakta ve onu temsil etmektedir. Freud bu kuramının, aynı zamanda Hıristiyanlığın psikolojik temelini ortaya çıkardığını ve bunun kanıtının da totem yemeğinin çok az bir değişikliğe uğrayarak kan ve beden unsurlarıyla sembolize edilerek evharistiya ayininde yer alması olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç itibarıyla bütün bunların dinle alakası nedir? sorusuna Freud'un cevabı şu olmaktadır: Babanın yerine ikame edilen bir toteme tapmak, korku ve sevgi motiflerine dayalı hislerle totem yemeği yemek, anma merasimlerini ve bunların ihlali durumunda ölümle cezalandırılacak olan kuralları kendi içinde barındıran totemizm, insanlığın ilk din şekli olmaktadır. Buradan hareketle ilkel insanlar için totemizm, sosyal kuralları ve ahlakî sorumlulukları belirleyen ilk sistem olma özelliğini taşımaktadır.

Eserinde son olarak yer verdiği, totemizmin çocuklukta geri dönüşü konusu ile ilgili olarak ise şunlar söylenebilir; Freud, çocukların hayvan korkusuyla baba korkusunu algılama şekillerinin aynı olduğunu, bunun da totem hayvanının, babanın yerine geçirildiğini göstermesi gerektiğini ifade etmektedir. Elbette ki, bu görüşlerini savunurken de yine en büyük delili psikanalizin gözlemleri olmaktadır. Bu verilere göre, çocukların hayvanlarla olan ilişkileriyle; ilkel insanların hayvanlarla olan ilişkileri arasında önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Burada vurgulanmak istenen ana tema şu olmaktadır: İlkel insanın kolektif bilinçaltısında ilkel devirlerden kalma bir çocuğun babasının belli bir hayvan türüyle özdeşleştirilmesi sağlanmaktadır. Bu hayvan, aslında ilkel devirlerdeki kardeşler tarafından öldürülen primal babanın yerine geçirilen totem hayvanı olmaktadır. Freud'un, çocuktaki fobinin, en

canlı ilişkiyi gösterdiği hayvana karşı geliştiğini belirtmesi de zaten buna işaret etmektedir. Çocukta, hem sevgi hem de korku tarzında beliren bu ifade de, sonuçta ilkel devirlerden kalan ve babaya karşı geliştirilen ambivalent duygulardan kaynaklanmaktadır. Neticede bu da, Oedipus kompleksin ortaya çıktığını ve oğulların babalarına olan düşmanlığını hayvana aktardıklarını göstermektedir. Bu tespitler doğrultusunda olayı sade bir şekilde değerlendirdiğimizde Freud'un, ilkel insana ait bir tecrübenin günümüze kadar kolektif bir tarzda insanı etkilediğini iddia ettiği görülmektedir. Bu iddia karşısında doğal olarak dindar insan da, kendisinin yaşadığı dinî tecrübenin veya hissettiği Tanrı inancının, ruhlar aleminde elde ettiği tecrübelerden kaynaklandığını iddia edebilir. Ancak burada, Freud'un iddiası ne kadar göreceliyse dindar insanın iddiası da o kadar göreceli olmaktadır.

Eserinin ikinci bölümünü oluşturan tabu kavramı ve tabuya karşı bireyin geliştirdiği çatışmalı duygular için de şu değerlendirmeler yapılabilir; Freud, insan zihninin bilinçte olmayan bölümüyle ilgilenen psikanaliz ekolünün tabu olgusuna aşına olduğunu, tıpkı ilkel insanların klanın ortak tabularına uymaları gibi nevrotik hastaların da kendi kendilerine tabu yasakları uydurduklarını vurgulamaktadır. Hatta aradaki benzerliği ifade etmek için psikanalizin, saplantı nevrozu ismini verdiği psikolojik rahatsızlıklara "tabu hastalığı" isminin verilebileceğini bile söylemektedir. Çünkü saplantı nevrozlarıyla tabular arasında ara sıra anlamsız ve törensel olması, uymadıkları takdirde cezalandırılma korkusu ve dokunmaya karşı temel bir yasak olması gibi birçok benzerlik söz konusudur. İkel insanlar, tabulara karşı ambivalent bir duygu beslemekte ve bilinçaltılarında bu tabuları çiğnemeyi şiddetle arzu etmektedirler. Çünkü tabu, bilinçaltının arzuladığı bir şeyi yasaklamaktadır. Ancak insanın sahip olduğu korku, arzudan daha şiddetli olduğu için bunu yapamamaktadırlar. Dolayısıyla tabunun varlık sebebini, "arzu" unsuru ve onun karşısında bulunan "korğu" unsuru oluşturmaktadır. Bu arzu ve korku unsurları nevrotik hastalarda bilinçsiz bir şekilde varlığını korumaktadır. Hatta Freud, burada iki temel totemik tabu olan; "totemi öldürme ve aynı klandan kadınla evlenme" tabularıyla, psikanaliz ekolünde nevrozun çekirdeği olarak görülen erkek çocuğun babayı öldürme ve anneye sahip olma arzularını yani Oedipus kompleksini özdeş olarak değerlendirmektedir.⁴⁷

Totem ile Oedipus kompleksi arasındaki ilişkide, totem hayvanının babayı temsil etmesi, Freud'u totemizmle Oedipus kompleksi arasında bir münasebet kurmaya götürmektedir. O'na göre, totemizmin en önemli iki tabusu olan; totemi öldürmeme ve aynı klandan kadınla ilişki kurmama tabuları, Oedipus'un işlediği iki suça, yani babayı yok edip anneyi elde etme tarzındaki iki oedipal arzuya tekabül etmektedir. Bunun en büyük delili olarak da, ilkel insanın totem hayvanını atası olarak benimsemesini göstermektedir. Freud bu tekabülün, totemizmin geçmişini ve oluşum şeklini aydınlattığını düşünmektedir.

Totem hayvanının kurban edilmesi ile ilgili olarak burada önemli bir nokta daha vardır. Çünkü klan üyeleri hem öldürülmesi yasak olan şeyi kurban ederek bir sevinç yaşamakta hem de ona yas tutmaktadırlar. Freud'a göre, elbette ki bununda bir anlamı vardır. Klan üyeleri totemi yiyerek onun ihtiva ettiği güç ve kutsallığı elde etmektedirler. Bu kutsallığı istemeleri totemin, primal babanın yerini tutması sebebiyle olmaktadır. Zaten ilkel insan, tıpkı totem hayvanına karşı babayı olduğu gibi ambivalent duyguyu da bu sebeple beslemektedir. Çünkü oğullar cinsel arzulana engel teşkil ettiğine inandıkları babadan nefret

⁴⁷ Bkz. Köse, a. g. e., sh. 83-97

etmekte, fakat aynı zamanda ona hayranlık da beslemekte ve onun gibi olmak istemektedirler. Oğullar, babayı öldürmekle nefretlerini fazlasıyla tatmin etmekte, ancak bu defa da onunla özdeşleşmeyi, onun gibi olmayı arzulamakta ve bir pişmanlık duygusu hissetmektedirler. Bu durumda öldürülen baba yaşadığı zamankinden çok daha g c l  hale gelmektedir. Neticede oğullar babalarının yerine totemi koyarak onu öldürmeyi yasaklamakta ve babaları hayattayken istedikleri kadınlardan da vazgeçmektedirler. Böylece babaya yaptıklarından kaynaklanan suçluluk psikolojisiyle, Oedipus kompleksinin iki bastırılmış arzusuna karşılık gelen iki temel totem tabusunu oluşturmaktadır.

Bütün bunlardan insan zihninde oluşan Tanrı imajının, baba imajına benzer bir şekilde meydana geldiği anlamı çıkmaktadır. Tanrı'yla ilişki babayla olan ilişkiye bağlı olarak biçimlenmektedir. Sonuçta, Tanrı'nın y celtiilmiş bir baba olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Elbette ki, totem hayvanının, klanın babası olduğu kabul edilirse bu, totem hayvanıyla Tanrı arasında bir ilişkinin varlığı anlamına gelmektedir. Bunun da ötesinde totemizm devrinden çok sonra ilkel insanlar tarafından Tanrı bir hayvan şeklinde algılandığı için tarihi mitolojik metinlerde Tanrı, hayvan şeklinde tasvir edilmiştir. Bu bilgiler de, Freud için Tanrı'nın totem hayvanı olduğunu desteklemektedir. Buna göre artık totem, primal babanın yerini almış bir obje olmaktadır. Tanrı da, babanın tekrar insan şeklini aldığı daha sonraki bir objesi durumundadır. Hatt  Freud öldürülen babanın, Tanrı seviyesine çıkarılmasının daha önce totemle yapılan anlaşmadan daha önemli bir kefarete girişimi olduğunu ifade etmektedir. Totem hayvanının, bu konumundan nasıl sıyrıldığının ve insanların onu bu şekilde algılamaktan nasıl vazgeçtikleri sorusunun cevabını ise Freud şöyle vermektedir: Zamanla hayvanlara böyle bir özellik atfedilmekten vazgeçilmiş ve evcilleştirme ile birlikte totemizm sona ermiştir. Bu bağlamda hayvan kutsal özelliğini, kurban da totem yemeğiyle olan ilişkisini kaybetmiş ve kendisine ancak bir aracıyla ulaşılabilen y celtiilmiş bir varlık haline gelen Tanrı'ya sunulan bir adak halini almıştır. Sonuç olarak, onun adına gerçekleştiren sıradan bir vazgeçişi ve bir fedakarlığı sembolize etmektedir.

Freud, totemizmle Hıristiyanlık arasında ilginç benzerlikler kurarak Hıristiyanlığın, primal babayı öldürme eyleminden kaynaklanan suçluluk duygusu ile başa çıkma yollarından birisi olduğunu iddia etmektedir. Buna göre İsa kendisini feda etmekle, babayı öldürme sonucu meydana gelen suçluluk duygusunu yatıştırmakta ve kardeşlerini bu ilk g nahtan kurtarmaktadır. O, insanda var olan kisas veya misilleme duygusunun ışığında İsa'nın kendisini feda etmesiyle ilgili olarak farklı bir yorumda bulunmaktadır. Buna göre; bir öldürmenin kefareti ancak karşılığında bir başka öldürme ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla eğer öldürme, baba Tanrı'ya bir kefarete sağlamakta ve onunla bir uzlaşma getirmekteyse, kefarete edilmeye çalışılan suç ancak bir kan suçu, yani babanın katli olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla İsa'nın kendini feda ederek insanlığı ilk günahın ağırlığından kurtarması, ilk günahın bir öldürme olduğunu göstermekte ve bu Hıristiyan doktrini ile insanlar, kefareti bir oğulla ödeyerek primal babanın öldürülmesi suçunu en açık bir şekilde itiraf etmektedirler.

"Totem ve Tabu" adlı esere, bu konuya ilgi duyan o dönemin bir çok araştırmacıları tarafından da eleştiri yapılmıştır. Bunların başında Malinowski⁴⁵ gelmektedir. Malinowski, "Sex and Repression in Savage Society (1927)" adlı eserinde, Freud'u hem metot açısından

⁴⁵ Bkz. Malinowski, Bronislaw, *Sex and Repression in Savage Society*, London-1927, sh. 143; İlkelerin psikolojisiyle ilgili olarak ayrıca, Türkçe'ye  evrilmif olan diğer eserine de bakılabilir: Malinowski, Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din*, ( eviren: Saadet  zkan), Kabalca Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul-2000, sh. 93-147

hem de, Oedipus kompleksini kültürün bir kaynağı olarak görmesi ve teori üretmede Darwin'le olan ilişkisi açısından eleştirerek "Totem ve Tabu"daki tezleri reddetmektedir. Öte yandan Fransız antropolog Claude Levi-Strauss⁴⁹ da, "The Elementary Structures of Kinship (1949)" adlı eserinde psikanaliz yöntemini ve ensest teorisini tenkit ederek "Totem ve Tabu"yu başarısız bir çalışma olarak nitelemektedir. Freud'un bu eserini yöntem ve teori açısından tenkit eden bir diğer araştırmacı ise Schmidt⁵⁰tir.⁵¹

SONUÇ

Antropologlar tarafından ilkel kabilelerin incelenmesi ve ilk devir tarihçileri tarafından da bu devirle ilgili yapılan araştırmaların elde edilmesi sonucunda, Freud'un tezlerini destekleyecek mahiyette net bir bulgu ortaya çıkarılmamıştır. Zaten Freud, kendisi de, bu primal toplum yapısının hiçbir yerde gözlemlenmediğini itiraf etmiştir. Fakat diğer taraftan da, bu olasılığın tarihî bir gerçek olsa da olmasa da dinin, primal babanın kompleksi içerisinde yer aldığını ve bunun kompleksteki ambivalent duyguya dayandığını iddia etmektedir. Görüldüğü gibi Freud'un bu eserinde yapmaya çalıştığı, tarihsel faraziyelerden bir teori oluşturarak dinin, tarihsel süreç anlamında ilkel kaynaklarını tespiti çalışmasıdır. O, bunları yaparken hiçbir toplumun ilk elden bilgisine ulaşamamıştır. Ancak, J. Frazer, R. Smith ve J. Atkinson gibi isimlerin çalışmalarından yararlanmakta, hattâ bunları değerlendirirken de sadece Oedipus kuramı için kullanabileceği verileri alarak seçici davranmakta ve insan türünün kaynağı konusunda da, Darwin'in teorisine sanki kesin bir iddiaymış gibi tutunmaktadır. Artık birçok antropolog orijin konusunda kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığına kanaat getirmekte ve bu sebeple, konuyu araştırmayı gereksiz görmektedirler. "Totem ve Tabu" adlı eserde ortaya çıkarılan tabloda, ilkel kabilelerdeki totem kurumu ile Hıristiyanlık arasında bazı benzerlikler ifade edilmektedir. Örneğin; ilkel babayı öldüren oğulların işlediği katletme suçundan dolayı suçluluk psikolojisine düşmeleri, Hıristiyanlığın temel doktrinlerinden biri olan "aslı günah" inancını hatırlatmaktadır; öte yandan totem yemeğiyle temsil edilen semboller, Hıristiyanlığın evharistiya ayinindeki sembollerle benzeşmektedir; ilkel babaya karşı işlenen suçun sebebi olan cinsel dürtüyü engelleme, ruhban sınıfının oluşumuyla tekrar canlanmaktadır; son bir benzerlik olarak da, Hıristiyanlıkta yine önemli bir inanç olan "teslis"te, ilkelerin de kutsal saydığı baba unsuruna yer verilmektedir. Ortaya çıkan bu tablodan hareketle Freud, aslında "Totem ve Tabu" adlı eseriyle doğrudan dinin değil, Hıristiyanlığın temellerini sarsmakta ve sadece -şayet gerçekleşmişse- ilkel insanın tecrübelerini yeniden canlandırdığını göstermeye çalışmaktadır. Yahut da en azından O, Hıristiyanlık içinde kabullenemediği bazı unsurları, geçmişte dine dayanmayan tecrübelerden kaynaklandığını ispatlama çabası içerisinde girmektedir.⁵² Genel anlamda son olarak şu söylenebilir: Ekolüyle Psikoloji biliminde bir çok konunun muhtevasının şekillenmesinde etkili olan Freud, önceden belirlenmiş bir takım kalıp yargılarını (saplantılarını) haklı çıkarmak için bilimsel iddialı bir teori üretmeye çalışmış ancak, bilim çevrelerinden teorisini temelinden sarsabilecek tenkitler almıştır.

⁴⁹ Bkz. Levi-Strauss, Claude, *The Elementary Structures of Kinship*, Boston, 1949

⁵⁰ Bkz. Schmidt, W. . *The Origins and the Growth of Religion*, London, 1935, sh. 103

⁵¹ Bkz. Köse, *Freud ve Din*, sh. 106-116

⁵² Bkz. . a. g. e. , sh. 116-117